

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И

Збірник наукових праць

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету**

Випуск 18

Заснований в 1996 році

Рівне - 2002

ББК 74.20**О - 59****УДК: 37: 371: 372: 373: 378****Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти:** Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 18. – Рівне: РДГУ, 2002. – 177 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання, розвитку і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН
Мітюров Борис Никифорович (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович**
(Інститут проблем виховання АПН України);

доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович**
(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович**
(заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій**

Степанович

(Рівненський економіко-гуманітарний інститут);

доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна**
(Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);

доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович**
(Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)

доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович**
(Університет "Острозька Академія");

кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна**
(Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович**
(Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр**

Васильович

(Запорізький державний університет)

доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**
(Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);

доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович**
(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович**
(заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 7 від 28.02.2002 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 9.
університет, 2002

© Рівненський державний гуманітарний

уміння аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації; систематизації, порівняння, тобто реалізувати діяльнісний компонент нового змісту навчання рідної мови.

Зазначені умови та шляхи формування комунікативної компетенції молодших школярів не потребують кардинальної зміни існуючої мовної освіти, в навпаки, зроблять навчання за чинними програмами і підручниками більш дієвим, сучасним, таким, що дозволяє реалізовувати нову мету і зміст навчання в перехідних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В. І. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. – К., 1997. – 190 с.
2. Бадер В. І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів //Педагогіка і психологія. – 2000. – С. 31–36.
3. Біляєв О., Скуратівський Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України //Дивослово. – 1996. – л.1.
4. Богуш А. М. Мовленнєва компетенція дошкільника як лінгводидактична проблема //Розвиток творчих здібностей дітей засобами мовлення: Збірка наукових праць. Випуск 11. – Київ–Запоріжжя. – 1998. – С. 5–16.
5. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту. – К.: Рад. шк., 1986. – 104 с.
6. Варзацька Л., Шевченко Л. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. – Житомир, 1995. – 210 с.
7. Вашуленко М. С. Державний освітній стандарт з української мови (початкова ланка) //Поч. школа. – 1997. – № 2. – С. 29–40.
8. Вашуленко М. С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1–4 кл. – К., 1991. – С. 6–22.
9. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання //Поч. шк. – 2001. – № 1. – С.11–15.

Одержано редакцією 20.05.2001 р.

УДК: 372. 461: 811. 161. 2. 44

Т. Б. ШЕВЧУК

ЛІНГВОУКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ НОВОГО ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

Рідна мова є формою вияву національної та особистісної самосвідомості, засобом самопізнання, самовираження і саморозвитку людини. У Державному освітньому стандарті з української мови зазначається, що завдяки мові діти пізнають довкілля, входять у людський колектив, прилучаються до національної культури. Опановуючи рідну мову в початковій школі, учні розвивають свій інтелект: пам'ять, мислення, уяву, творчі здібності, виробляють власні переконання, цілісні орієнтації, отримують уявлення про звичаї, побут українського народу, визначні події та постаті в історії України (Держстандарт, 2001, 18).

Головна мета навчання української (рідної) мови в школах України полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої успішної соціалізації (Держстандарт, 2001, 30).

Особливо важливою для реалізації поставленої мети є початкова школа, оскільки саме там закладаються основи формування мовленнєвої компетенції. Тому на рівні початкової школи виділяються такі завдання:

- а) становлення та розвиток мотивації навчання рідної мови;
- б) гармонійний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), монологічного і діалогічного мовлення, збагачення словникового запасу, засвоєння найважливіших норм культури спілкування;
- в) ознайомлення з найважливішими функціональними елементами мовної системи за принципом “від загального до часткового”;
- г) загальний розвиток особистості – інтелектуальний, емоційний, естетичний,

моральний, виховання любові до Батьківщини (Держстандарт, 2001, 31).

Для реалізації мети і завдань мовної освіти нині виділяються чотири змістові лінії: комунікативна, лінгвістична, лінгвоукраїнознавча і діяльнісна. Серед них велике значення має лінгвоукраїнознавча змістова лінія.

Для того, щоб побудувати модель формування лінгвоукраїнознавчої компетенції, потрібно розглянути методичні аспекти: шляхи збагачення словникового запасу, види лексичних і текстологічних вправ, етапи засвоєння лексичного матеріалу, методику роботи з словниками тощо.

Ми зупинимося на одному із шляхів реалізації лінгвоукраїнознавчого компоненту у сучасній початковій школі – роботою над словом. Великого значення серед різних видів підготовчої роботи надають методисти та вчителі–практики збагаченню лексичного запасу школярів за допомогою лексико–граматичних, стилістичних і логічних вправ та різних прийомів пояснення значень нових слів. М. К. Розумовська слушно зауважує:

“Робота учнів над словником – невід’ємна частина всієї роботи над розвитком мовлення, тому вона є постійним супутником під час складання речень та проведення письмових робіт: переказів, творів різних видів” [7, 3].

Як молодші школярі усвідомлюють різні поняття, досліджували М. В. Сокирко, В. І. Новосолова, В. М. Дідух, К. І. Пономарьова. На підставі експериментальних даних вони дійшли висновку, що “на уроках мови недостатньо уваги приділяється словниковій роботі – роботі над усвідомленням значення слова” [6, 23].

Діти молодшого шкільного віку значення багатьох слів рідної мови не розуміють, тому на уроках мови повинна проводитись серйозна словникова робота. Працюючи над словником, вчителі шукають нових способів пояснення, часто вдаються до порівнянь, аналогій, наочності; не нав’язують дітям готових відповідей, привчають їх самостійно розв’язувати посильні завдання.

Найкращі наслідки дає поєднання різних джерел збагачення словника (спостереження за навколишнім середовищем, спілкування з іншими людьми, читання, вивчення мовних явищ, аналіз художніх текстів). Є слова, лексичне значення яких легко пояснюється добром споріднених слів (*запечений – пекти*).

Програма початкового курсу мови особливе місце відводить словниковій роботі. Хоч теоретичних відомостей з лексики учні 2 (1) класу не одержують, але під час опрацювання граматики і правопису вони виконують різноманітні лексичні вправи, що сприяють свідомому осмисленню значення слова. Учні спостерігають, що слова позначають ті чи інші предмети та явища навколишнього світу, що в різних реченнях вони можуть виражати неоднакові значення, що є слова близькі за значенням та протилежні за значенням.

Методична наука озброює вчителів початкових класів формами організації словникової роботи в школі, наголошуючи на таких основних її напрямках:

- 1) збагачення словника;
- 2) уточнення значення слів;
- 3) активізація словника;
- 4) усунення нелітературних слів [5, 24].

Робота над словом на уроках мови у початкових класах проводиться систематично.

У методиці сформульовані такі принципи навчання рідної мови:

1) принцип уваги до матерії мови, до розвитку органів мовлення, до правильного розвитку мовленнєвих навичок;

2) принцип розуміння мовних значень – лексичних, граматичних, морфемних, синтаксичних;

3) принцип розвитку чуття мови;

4) принцип оцінки виразності мовлення;

5) принцип попереджувального засвоєння усного мовлення [5, 25].

Осмислення принципу оцінки виразності мовлення спирається на розуміння того, що мовні явища слід розглядати не лише як одиниці, які несуть інформацію, але й такі, які характеризуються естетичними та функціонально-стилістичними ознаками.

Дотримання принципу оцінки виразності мовлення передбачає використання у навчанні

мови насамперед текстів народознавчого характеру, художньої літератури. У цьому плані важливим є вироблення в учнів уміння сприймати слово в контексті. Будь-який текст, поданий у підручнику, чи підібраний вчителем, повинен бути творчо осмислений учнями чи то з метою збагачення їхнього словникового запасу, чи з метою розвитку писемного мовлення і т.д.

Перед кожним уроком вчитель глибоко аналізує весь дидактичний матеріал, тексти вправ і визначає слова, які необхідно буде детально опрацювати, щоб вони увійшли в активний словник учнів. Деякі з цих слів потребуватимуть з'ясування лише прямого значення, інші ж необхідно проаналізувати на основі вивчення значення слова в контексті.

Контекст – найкраще джерело тлумачення слова, однак учні початкових класів без допомоги вчителя не завжди зможуть правильно сприймати слово. М. Я. Плющ пропонує таку послідовність роботи над словами:

- 1) спочатку виділяється слово з тексту;
- 2) потім розкривається його значення як елемента мови;
- 3) далі слід спробувати пов'язати слово у прямому значенні з іншими словами;
- 4) після цього з'ясовується контекстуальне значення [5, 26].

Робота над словом може бути визнана ефективною, якщо учень використає його з таким значенням у власному усному мовленні чи в письмовому переказі. Таку роботу над словом слід проводити систематично.

Опрацювання значення слова може бути колективним (запитання ставиться до класу і відповідь одержується хором або по черзі від кожного учня), а також індивідуальним (викликається учень і одержує завдання відшукати серед записаних на дошці значень слова те, яке найбільш підходить до тексту). Звичайно, таку роботу можна починати тільки тоді, коли в учнів уже вироблені навички тлумачення слова.

Отже, засвоєння лексичного значення слова проводиться в певній послідовності. Спочатку учні знайомляться з тематичними рядами слів, наприклад: “Родина”, “Квіти–символи” тощо. Ознайомлення з тематичними рядами слів виходить за межі уроків рідної мови і переноситься на уроки інших предметів. Спеціальні терміни, терміни певної галузі науки завжди являють собою замкнені тематичні групи, засвоєння яких сприяє збагаченню словникового запасу. У роботі над лексичним значенням слова важливу роль відіграють логічні ряди слів – слова однієї тематики, розміщені за ступенем зростання узагальнення смислу, за родо-видовими ознаками, наприклад: **калина – кущ – рослина; хата – споруда – предмет.**

У мовленні учнів часто зустрічаються лексичні помилки. Робота над їх усуненням – шлях до збагачення словникового запасу і невід'ємний компонент словникової роботи. Треба зважати на те, що деякі учні не завжди дотримуються норм сучасної літературної мови і не мають достатнього запасу слів для вираження власних думок, тому на уроках рідної мови часто доводиться чути відповіді, що містять ненормативну лексику.

М. Пентилюк [4, 68] виділяє такі групи лексичних недоліків:

- Неправильне або неточне слововживання, тобто вживання слова без врахування властивого йому в літературній мові значення в контексті: *Українці–запорожці вели гострі дуелі за визволення країни (треба гостру боротьбу).*
- Змішування однозначних та багатозначних слів: *Іван Мазепа був правдивим патріотом України (треба справжнім).*
- Змішування багатозначних слів та омонімів: *термін виконання та науковий термін.*
- Невміння використовувати синоніми: *На картині намальовані картини чудової карпатської природи (треба зображені).*
- Неправильне вживання слів іншомовного походження.
- Недоліки, викликані змішуванням різних за значенням, але близьких за звуковим оформленням слів: *Я виконав своє громадянське доручення (треба громадське, тобто не службове, а добровільне доручення громади).*
- Зайві в мовленні, беззмістовні слова (слова – паразити): *значить, ну, так би мовити і т.д.*
- Невиправдане калькування російських слів і стійких словосполучень, тобто

дослівний переклад їх українською мовою.

- Змішування українських та російських слів.

Роботі над попередженням та виправленням лексичних недоліків підпорядковується система вправ. Основна їх мета – розвиток мовлення учнів, а матеріал – функціонуючі в мовленні лексичні та фразеологічні одиниці. В основі словникових вправ лежить робота над словом.

Найчастіше використовуються такі словникові вправи:

- 1) тлумачення значень слів і стійких словосполучень;
- 2) групування слів за певними семантичними ознаками;
- 3) аналіз лексичних та фразеологічних одиниць у тексті;
- 4) конструювання словосполучень, речень, текстів з певними лексичними або фразеологічними одиницями.

З погляду дидактичних завдань М. Пентилок виділяє такі групи словникових вправ:

- 1) лексичні вправи;
- 2) лексико–граматичні вправи;
- 3) лексико–орфографічні вправи;
- 4) лексико–стилістичні вправи.

Розглянемо і коротко охарактеризуємо їх.

1. Лексичні вправи спрямовані на з'ясування семантики слова, його основних ознак, ознайомлення з словниковим складом рідної мови, сферою вживання різних лексичних шарів. Ці вправи розраховані на усвідомлення значення слова, його суті.

Вправа. Користуючись “Коротким тлумачним словником рідної мови”, з'ясуйте, які значення можуть мати слова: *Батьківщина, очіпок, криниця, покуть*.

Вправа. Випишіть із тлумачного словника 10 слів, з'ясуйте їх лексичне значення і граматичні ознаки.

2. Лексико–граматичні вправи використовуються для засвоєння знань з граматики і повторення теоретичних відомостей з лексики, збагачення словника, розвитку мовлення учнів.

Вправа. Користуючись тлумачним словником, визначте лексичне та граматичне значення ряду слів: *мова, гончар, кобзар, подив, юнь*.

Вправа. Визначте, до якої частини мови належать спільнокореневі слова. Поясніть їх лексичне значення. Складіть речення з словами, що належать до різних частин мови.

Заклик, покликати, клич, заклично.

3. Лексико–стилістичні вправи передбачають вироблення в учнів навичок правильно користуватися словом у певному стилі мовлення. Розкриваючи стилістичну функцію слів, ці вправи збагачують словниковий запас школярів, навчають чітко висловлювати свої думки.

Вправа. *У розлогих степах України зустрічаються назви, що нагадують нам про колишні дуже цікавий промисел, що полишив незгладимий слід у переказах, піснях, прислів'ях – чумацтво. Без чумацтва годі уявити історичне життя українського народу. Закінчився цей промисел недавно – років 90 назад, відколи побудовано залізниці до портів на Чорному та Азовському морях. А виник він ще в сиву давнину через неминучу людську потребу в єдиному їстівному мінералі – кухонній солі. (М. Фененко).*

4. Лексико–орфографічні вправи – це завдання, які пов'язані із засвоєнням граматичного матеріалу, правописних явищ, лексичних понять. Це вправи на з'ясування семантики слова, його структурних елементів (морфем), їх правопису, повторення лексичних понять у процесі засвоєння найважливіших орфограм.

Вправа. Перепишіть текст, вставляючи пропущені букви. Поясніть лексичне значення виділених слів, доберіть до них синоніми.

Ро...різи з...мної кори є своєрідною книгою, написаною природою. Цін...і геологічні природні утвори ро...повідають про г...ологічні й г...ографічні умови м...нулого, про давній клімат, рослин...ість і тварин...ий світ, склад і будову гірс...ких порід. Тому ці утвори треба зб...рігати.

Дніпровс...кі пороги на околицях Запоріж... я – одна з перших пам...яток природи д...ржавного значення. Це порож...ста частина Дніпра з відслон...ями кристалічних пор...д до складу заказника входять...півден...а частина острова Хортиця, острів Байда, мал...овничі скелі

(зб. "Заповідні скарби").

Отже, використання лексичних вправ сприяє активізації розумової і мовленнєвої діяльності учнів, збагаченню їхнього словникового запасу, вихованню уваги до слова, його значення та вживання, розвитку логічного мислення. Зміст цих вправ дає широкі можливості для виховної (лінгвоукраїнознавчої) роботи на уроках рідної мови.

КРИТЕРІЙ ВІДБОРУ ЛЕКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Збагаченню словника учнів сприяє відбір власне української лексики. Ця проблема залишається недослідженою. Не були предметом спеціального дослідження і питання системи роботи над збагаченням активного словника учнів власне українською лексикою.

Вчитель початкових класів повинен визначити орієнтований мінімум власне українських слів для засвоєння учнями початкових класів; створенні системи роботи над лексичним матеріалом у процесі вивчення окремих розділів курсу рідної мови.

Мовлення учнів збагачується власне українською лексикою за умови, що в процес навчання якщо в процес навчання включати:

- відповідну мотивацію у вивченні мови і збагаченні мовлення, що впливає з провідних положень лінгвістики тексту;
- поетапне формування мовленнєвих умінь і навичок на основі укладеного словника – мінімуму власне української лексики;
- урахування психологічних факторів, що впливають на процес засвоєння учнями нових лексичних одиниць.

Аналіз цієї проблеми знаходимо в працях лінгвістів про слово як лінгвістичну мовну одиницю (В. М. Русанівського, Л. С. Паламарчука), та роботах методистів з питань лексичного збагачення мовлення учнів (І. О. Синиці, І. С. Олійник, М. І. Дорошенко). Методологічними орієнтирами цим науковцям слугували ідеї національного та духовного відродження українського народу.

В. Я. Мельничайко вважає, що найбільшій увазі потребують ті мовні одиниці, форма, семантика і функціонування яких істотно відмінні. Цінним матеріалом для роботи з учнями є особливий шар лексики, що передає національний колорит української мови. Вивчення носіями мови лексики, яка називає специфічні національно-культурні предмети і явища дійсності та поняття, з ними пов'язані, сприяє процесу засвоєння національної культури, історії рідного народу.

Робота над збагаченням мовленням учнів власне українською лексикою буде ефективною при врахуванні багатьох факторів, один з яких є прийняття і відтворення її у мовленні широкого згалу: у сім'ї, в школі, в громадських місцях, по радіо та телебаченню, оскільки активний словник учнів формується під впливом того середовища, в якому вони живуть.

У ситуації, що склалася, назріла потреба створення нової системи цінностей, яка б слугувала вихованню молодого покоління та громадян будь-якого віку. Одним із складових компонентів такої системи є бездоганне володіння державною мовою.

М. І. Жинкін вважає, що необхідно вводити поняття довготривалої пам'яті, за допомогою якої легше зрозуміти процес формування лексикону в мозку людини. Розвиток уяви сприяє кращому запам'ятовуванню абстрактної лексики, полегшує сприйняття змісту творів.

Отже, ефективність роботи над збагаченням словника учнів залежить від розвитку таких здібностей, як логічне мислення, увага до незнайомих чи малознайомих слів і висловів, пам'ять, уява. Однак у процесі засвоєння лексичного багатства мови беруть участь і специфічні здібності, насамперед мовне чуття.

Перша спроба мінімізації української лексики для спілкування учнів початкових класів зроблена Т. В. Коршун у дослідженні "Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови" [34, 18]. Класифікаційна схема словника і тематичне групування слів цілком відповідають віковій дітям.

У системі роботи над збагаченням активного словника учнів власне українською лексикою поняття мінімуму включатиме комунікативно важливі лексичні одиниці, що виражають національну специфіку мови, необхідні для засвоєння учнями 2–3 класів.

За основу відбору специфічно української лексики для роботи на уроках української

мови у початкових класах беремо критерії:

- відповідність змісту словника потребам лексичного забезпечення висловлювань, передбачених програмою;
- розширення словникового запасу окремих лексичних тем за рахунок нових слів. Наприклад, слова на позначення місцевостей, простору: гай, заплава, обрій, деркач тощо;
- вплив процесу збагачення мовлення учнів власне українською лексикою на розвиток мислення, уваги до незнайомих слів, уяви, пам'яті, мовного чуття;
- забезпечення зв'язку між роботою над збагаченням мовлення учнів власне українською лексикою і вивченням окремих розділів програми української мови.

Відбір слів для лексико-семантичних груп мотивується певними принципами. На нашу думку, найбільш адекватними є принципи, визначені М. Т. Барановим [3, 21]: частотний (відбір лексики, часто вживаної у текстах різних стилів), комунікативний (обслуговування висловлювань на теми, пов'язані з підготовкою учнів до життя), системний (відповідно до нього добираються не частотні слова; він зобов'язує включати до словника доміанти синонімічного, гіпонімічного та дериваційного рядів). Враховуючи специфіку власне української лексики, за необхідне вважаємо використати зіставний принцип.

Методика роботи над збагаченням активного словника учнів власне українською лексикою повинна включати:

- засвоєння прийомів розкриття смислового значення та особливостей лексичної сполучуваності власне українських слів;
- організацію розумової і мовленнєвої діяльності учнів з метою засвоєння нових лексичних одиниць;
- вироблення в учнів комунікативних умінь і навичок використання власне українських слів у мовленні.

Наявність чіткої мотивації у роботі над збагаченням мовлення учнів власне українською лексикою – передумова успішності навчання. Неабияку роль у цьому відіграє соціальний фактор: визнання української мови державною, розширення сфер її вжитку, вихід мови на світовий рівень. Виховання в учнів інтересу до вивчення мови, роботи над збагаченням власного словника специфічно українською лексикою ґрунтується на усвідомленні краси і багатства мови, спирається на невичерпність її ресурсів, образність та милозвучність.

При відборі слів вчитель повинен враховувати необхідність як кількісного, так і якісного збільшення словникового запасу учнів, оскільки кількісне полягає в його поступовому поповненні новими словами (рівень поповнення лексем), а якісне удосконалення передбачає, по-перше, уточнення лексичного значення і сфери вжитку відомих слів, по-друге, заміну не літературних слів чи виразів літературними (рівень удосконалення лексем) і, по-третє, ознайомлення з невідомими учням лексичними значеннями уже відомих багатозначних слів.

Ефективність навчання залежить від поєднання спостереження над мовленням з елементами проблемного навчання та роботою з підручником, бесіди з використанням наочності. На уроках рідної мови можна використовувати такі типи словникових вправ, запропонованих Н. О. Купіною:

- пояснення значень слів;
- семантичне групування слів;
- аналіз лексичних засобів тексту;
- складання словосполучень, речень, тексту.

Робота над збагаченням мовлення учнів повинна відбуватися у кілька етапів, що охоплюють сприйняття, осмислення, засвоєння та застосування набутих знань і вмінь.

Особливе значення має етап продуктивної діяльності учнів, який передбачає завдання, спрямовані на вироблення умінь і навичок вільного та свідомого володіння новими словами. Лексеми, значення яких учні засвоїли, застосовуючи різні прийоми тлумачення, для активізації у мовленні вводяться у речення та тексти.

Учні успішно оволодівають комплексом прийомів збагачення мовлення, якщо у них будуть сформовані вміння та навички логічного мислення (порівняння, доказ, групування, узагальнення, аналіз), що становлять логічну структуру спеціальних прийомів.

Засвоєння учнями нових лексичних одиниць буде продуктивним, якщо відбуватиметься як під керівництвом вчителя, так і самостійно.

Одним із показників результативності роботи є вміння учнів вживати нові лексичні одиниці в різних стилях, текстах і ситуаціях мовлення.

Отже, робота над збагачення мовлення учнів власне українською лексикою забезпечує система та свідоме формування комунікативних умінь і навичок, спирається на педагогічні і психологічні засади активної навчально – пізнавальної діяльності, яка включає мотиви навчання, обсяг та характер словника – мінімуму власне української лексики, розвиток в учнів усного і писемного мовлення.

Підвищенню ефективності роботи над збагаченням мовлення учнів власне українською лексикою сприяє оптимальне поєднання різних методів та прийомів навчання. Використання словника–мінімуму на уроках рідної мови сприяє збагаченню лексичного запасу учнів, засвоєнню теоретичних відомостей про власне українську лексику, національну специфіку української мови, вмінню дібрати потрібне слово чи словосполучення у процесі продукування тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К, 1994. – 62с.
2. Українська мова як державна: Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. (Проект). – К., 1997. – С.14-19.
3. Початкова школа: Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. (Проект). – К., 1997. – С.19-24.
4. Пентиліук М. І. Методика викладання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000. – 315 с.
5. Плющ М. Я., Грипас Н. Я. Робота над текстом в початкових класах: Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1986. – 168 с.
6. Пономарьова К. Увиразнення синонімами мовлення молодших школярів //Початкова школа. – 2001. – № 4. – С. 23-26.
7. Разумовская М. К. Словарная работа в 5-7 классах. – Л.: Учпедгиз, 1956. – С. 3–5.

Одержано редакцією 21.05.2001 р.

УДК: 372. 461(07): 811. 161. 2' 373

Т. Л. ГРУБА

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Мовна освіта в Україні передбачає вдосконалення навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, яке потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього сучасна школа може за умов підвищення рівня викладання мови, пошуків нових підходів до її вивчення.

У Концепції навчання державної мови в школах України та Держстандарті [1,2] зазначається, що рівень володіння українською мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу незадовільний. У знаннях учнів багато формалізму, зумовленого вербальним заучуванням теоретичних положень, мовних визначень і правил, парадигм відмінювання та ін. При цьому відступає на задній план вивчення живого мовлення в різних формах, видах, жанрах і стилях, робота над формуванням культури спілкування, пов'язаної з його пізнавальною, етикетною, регулятивною, ціннісно-орієнтаційною функціями. На потребу часу змінюється і завдання вивчення української мови – навчити школярів вільно користуватися українською мовою як засобом спілкування, духовного збагачення та формування інтелектуальної культури. Змінюється і мета навчання рідної мови – формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно користуватись мовними засобами.

Таким чином, першочергове завдання вчителя-словесника – забезпечити формування комунікативної компетенції учнів. Комунікативна компетенція визначається вченими [8] як

ЗМІСТ

Передмова	3
Хорошковська О.Н. Формування комунікативних умінь молодших школярів.	5
Коваль Г.П. Лінгводидактичні основи уроку української мови в початкових класах.	9
Лещенко Г.П. Комунікативна компетенція молодших школярів та шляхи її реалізації у початковому курсі української мови	16
Шевчук Т.Б. Лінгвоукраїнознавчий компонент нового змісту навчання та його реалізація на уроках рідної мови	22
Груба Т.Л. Формування комунікативних умінь у процесі вивчення лексикологічного матеріалу	28
Пономарьова К.І. Синоніми як засіб увиразнення мовлення молодших школярів	33
Артемова О.І. Проективна модель розвитку креативного мовлення молодших школярів.	38
Мартиненко В.О. Особливості літературного розвитку молодших школярів	44
Іванова Л.І. Мовленнєва діяльність учнів на уроках читання	47
Фанок Г.Г. Лінгвістичне коментування на уроках читання в початкових класах	50
Шута Н.І. Розвиток комунікативних навичок на уроках української мови (читання)	53
Василюк В.І. Наступність і перспективність у формуванні комунікативної компетенції молодших школярів	56
Ветрова С.І. Реалізація діяльнісного компоненту нового змісту навчання української мови (2-й клас розділ “Слово”)	59
Меркотан Л.І. Розвиток комунікативних здібностей учнів молодших класів в контексті Розвиваючого навчання за системою: Д.Б.Ельконіна–В.В. Давидова	62
Прищепа О.Ю. Взаємозв’язок графічної навички письма з орфографічною грамотністю	64
Яков’юк З.С. Швидкісне каліграфічно-грамотне письмо – запорука успішного формування писемних комунікативних навичок	67
Якимчук Р.І. Звукова культура мовлення першокласників	69
Маліновська Н.В. Формування комунікативної компетентності у дитини-дошкільника	71
Терешко Л.В. Психологічні особливості розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку	76
Сорокіна О.І. Театральна педагогіка як один із засобів реалізації комунікативної спрямованості уроків української мови	80
Гетманчук Н.О. Використання тексту в процесі формування мовленнєвої особистості майбутнього вчителя.	83
Лесняк Н.В. Комунікативне спрямування уроків образотворчого мистецтва.	86
Космацька О.А. Формування духовності учнів на уроках української словесності в загальноосвітній школі.	90
Мороз Л.В. Використання логіко–сміслових схем і мовних кліше для аргументованого висловлювання в дискусіях.	93
Таборовець Л.М. Лінгводидактичні основи методики вивчення дієслова на заняттях словацької мови в україномовній аудиторії.	98
Романюк О.М. Деякі особливості вивчення мов: характер мови і народу. Поняття мовної особистості.	104
Гоголь Н.В. Розвиток емоційно-оцінісного досвіду молодших школярів на уроках читання.	107
Сергєєв О.В., Тищук В.І. Концептуальні засади діагностики якості підготовки спеціалістів у вищій педагогічній школі.	112
Янцур М.С. Роль і зміст методичної підготовки фахівців з професійної орієнтації	123
Гордій Н.М. Проблемний підхід до викладання психолого педагогічних дисциплін у вищій школі.	131
Столинськи З. Техническое обучение в начальном образовании.	134
Заремська Н.І. Емпантійна педагогіка як важливий аспект проблеми гуманізації освіти.	137
Янцур Л.А. Проблема дитячої художньої творчості.	142

Кузьминець Н. Етнопедагогічні основи гуманізації виховання в Чехії й Словаччині. . . .	145
Середович В.В. Посилення пізнавальної активності молодших учнів на основі поєднання навчання з образотворчою діяльністю.	150
Лучкіна Л.В., Демидчик Г.С. Розвиток мовленнєвої особистості майбутнього вчителя технічного фаху в процесі вивчення мовного курсу.	153
Назарчук А.А. Особливості військово-професійної орієнтації старшокласників в сучасних умовах.	159
Столинський З. Формирование основ предприимчивости как одна из целей профессионального обучения в Польше.	162
Білоус І.П., Тишук В.І. До перспективи використання інноваційних технологій у вищій школі України.	164
Піддячий М.І. Професійна консультація учнів старших класів загальноосвітніх закладів в умовах МНВК.	168
Відомості про авторів.	174

НАУКОВЕ ВИДАННЯ**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти****Збірник наукових праць****НАУКОВІ ЗАПИСКИ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ****Випуск 18**

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Редактор Шевчук Т. Б.

Технічний редактор Курченко Н. Б.

Комп'ютерна верстка Рахманова Л. О.

Здано до набору 25.12.2001 р. Підписано до друку 28.02.2002 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк
різографічний.

Ум. друк. арк. 20,65. Обл. вид. арк. 21,32. Замовлення № Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83**О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 18. — Рівне: РДГУ, 2002. — 177 с.**

ISBN 966 — 7281 — 06 — 9.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

ББК 74.20